

Sanja Perić Gavrančić*

Sic etiam Croati: Bilješke o hrvatskome jeziku u humanističko-renesansnim jezičnim repertorijima**

U radu se donose rezultati istraživanja latinskih povijesnojezičnih izvora koji otkrivaju što su o jeziku i pismu Hrvata znali europski renesansni humanisti prije nego što su prvi pokušaji kodifikacije hrvatskoga jezika u povijesnome i ideološkome kontekstu katoličke obnove osigurali njegovo službeno uključivanje u jezični zemljovid Europe. Šesnaestostoljetna je *res publica litteraria*, zahvaljujući intenzivnim humanističkim kontaktima i vezama, između ostalih tema omogućila i širenje ideje humanističkoga ilirizma koji je uključivao i pitanje jezika slavenskih naroda, pa tako i hrvatskoga. Sudionici te ranonovovjekovne zajednice intelektualaca razmjenjivali su, i u svojim raspravama diljem Europe objavljivali, podatke o hrvatskome jeziku i pismu. Takve su bilješke potvrđene u djelima francuskoga lingvиста Guillaumea Postela (*Linguarum duodecim characteribus differentium alphabetum*, 1538., Pariz) te švicarskih filologa Theodora Bibliandera (*De ratione communium linguarum et litterarum commentarius*, 1548., Zürich) i Conrada Gesnera (*Mithridates sive de differentiis linguarum tum veterum tum quae hodie apud diversas nationes in toto orbe terrarum in usu sunt*, 1555., Zürich). U humanističkim je početcima kontrastivne lingvistike sudjelovao i jedan hrvatski latinist. Riječ je o Bartolu Đurđeviću i njegovu djelu o nevoljama kršćanskih zarobljenika pod turskom vlašću (*De afflictione tam captivorum quam etiam sub Turcae tributo viventium Christianorum*, 1544., Antwerpen). Đurđević je prikazao razlike između hrvatskoga i turskoga jezika, objavio mali hrvatsko-latinski rječnik i tekst Očenaša, koji je kao ogledni tekst ilirskoga jezika citiran u spomenutom Biblianderovu i Gesnerovu repertoriju svjetskih jezika.

Ključne riječi: renesansno jezikoslovlje, ilirski jezik, Bartol Đurđević, Conrad Gesner, Theodor Bibliander, Guillaume Postel

Uvod

Premda se uobičajeno smatra da su tek prvi pokušaji kodifikacije hrvatskoga jezika odnosno pojava temeljnih djela hrvatskoga jezikoslovlja, višejezičnoga Vrančićeva

* Sanja Perić Gavrančić, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Republike Austrije 16, 10000 Zagreb, Republika Hrvatska, E-mail adresa: speric@ihjj.hr

** Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom *Retrodigitalizacija i interpretacija hrvatskih gramatika do ilirizma* IP-2018-01-3585. Nacrt provedenoga istraživanja prethodno je objavljen u sažetku izlaganja *O hrvatskome jeziku i pismu u jezikoslovnim studijama europskih humanista 16. stoljeća*, održanoga na *Sedmome hrvatskom slavističkom kongresu u Šibeniku* (25. – 28. rujna 2019.).

(1595.)¹ i Mikaljina rječnika (1649.)² te Kašićeve gramatike (1604.)³, osigurali hrvatskomu jeziku legitimitet i ravnopravnost s drugim jezicima Europe, radovi šesnaestostoljetnih europskih jezikoslovaca pokazuju da je hrvatski jezik u učenim humanističkim krugovima takav status imao i ranije. To se odnosi i na one latinske izvore koji nisu bili primarno jezikoslovni, a koji su renesansnim humanistima služili kao izvori jezičnih podataka. Za hrvatski je jezik to bio historiografski spis hrvatskoga latinista Bartola Đurđevića (1506. – 1566.) o stradanjima kršćana pod turskom vlašću⁴ iz kojega kao paradigmatičko mjesto izdvajamo Đurđevićev navod *sic etiam Croati*⁵ (“*tako i Hrvati*”) kojima autor započinje kratku napomenu o hrvatskome pismu, čija se slova “oblikom dosta razlikuju od drugih”. Naše je istraživanje pokazalo da su slične bilješke o hrvatskome jeziku i pismu, kao i primjere njegove uporabe, razmjenjivali Đurđevići suvremenici, renesansni filolozi Guillaume Postel (1510. – 1581.), Theodor Bibliander (1505. – 1564.) i Conrad Gesner (1516. – 1565.) te ih citirali u svojim poredbenim jezičnim repertorijima opisujući slavenske jezike. Takvi podatci daju sasvim drukčiju sliku o vremenu uključivanja hrvatskoga jezika u jezični zemljovid Europe.⁶

U tome smislu valja imati na umu da su različiti kuturnopovijesni konteksti odredili i različit način predstavljanja i opisa hrvatskoga jezika. Posttridentska jezična politika Katoličke crkve, vođena pragmatičnom potrebom za jezičnim osposobljavanjem svećeničkoga kadra u misiji provođenja katoličke obnove, nalagala je objavljivanje

¹ *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatijae et Ungaricae* (Venetiis: Apud Nicolaum Morettum, 1595).

² *Blago jezika slovinskoga ili Slovník u komu izgovaraju se riječi slovinske latinski i dijački. / Thesaurus linguae Illyricae sive dictionarium Illyricum in quo verba Illyrica Italice et Latine redduntur* (Laureti: Apud Paulum et Ioannem Baptistam Seraphinum, 1649).

³ *Institutionum linguae Illyricae libri duo. Authore Bartholomaeo Cassio Curictensi Societatis Iesu* (Romae: Apud Aloysium Zannettum, 1604).

⁴ Bartol Đurđević, *De afflictione tam captivorum quam etiam sub Turcae tributo viventium Christianorum cum figuris res clare exprimentibus: additis nonnullis vocabulis, Dominica oratione, Angelica salutatione, Symbolo Apostolorum linguae Sclavonicae, cum interpretatione Latina libellus* (Antverpiae: typis Copenii, 1544).

U ovome smo se radu služili izdanjem iz 1545. godine objavljenome u Wormsu, koje se nalazi u NSK pod signaturom RIIF-16°-21: Bartol Đurđević, *De afflictione tam captivorum quam etiam sub Turcae tributo viventium Christianorum, cum figuris clare exprimentibus. Similiter de ritu deque caeremoniis domi, militiaeque ab ea gente usurpatis. Additis nonnullis lectu dignis, linguarum Sclavonicae et Turcicae, cum interpretatione Latina, libellus* (In veteri Vangionum Vormatia: excudebat Gregorius Comiander, 1545). U nastavku teksta Đurđević, *De afflictione*. Primjere donosimo u vlastitome prijevodu i prema numeraciji digitalnoga izdanja dostupnoga na mrežnoj stranici <https://digitalna.nsk.hr>.

⁵ Đurđević, *De afflictione*, 32. U izvorniku je zabilježena grafijska varijanta *Croaci* za koju nismo našli drugih potvrda u tekstu istoga autora kao ni u drugim dostupnim povijesnim izvorima. Moguće je da je riječ o tipografskoj pogrešci ili analogiji prema odnosnome pridjevu *Croatici*.

⁶ O hrvatskome jeziku u kontekstu kulturnopovijesnih zbivanja u Europi 16. stoljeća te sociolingvističkom položaju hrvatskoga u tome razdoblju u usporedbi s drugim europskim jezicima vidi Ranko Matasović, “Hrvatski jezik i drugi europski jezici u 16. stoljeću”, u: *Povijest hrvatskoga jezika. 2. knjiga: 16. stoljeće*, ur. Ante Bičanić, Radoslav Katičić i Josip Lisac (Zagreb: Croatica, 2011), 461-481.

cjelovitih priručnika hrvatskoga jezika, što u uvodnim tekstovima najavljuju njihovi autori Bartol Kašić (1575. – 1650.) i Jakov Mikalja (1601. – 1654.):

“A s kojom su namjerom oni odredili da odabrani pojedinci iz naše Družbe svoj znanstveni rad i trud usmjere k učenju ovoga jezika te da se napišu kakve osnove toga jezika kako bi im se olakšalo učenje, lako će, mislim, razumjeti onaj kojemu je poznato u kakvu se položaju kod Ilira u ovo vrijeme nalazi kršćanstvo. Naime, ili zbog dugotrajnoga i nesretnoga druženja s neprijateljima katoličke vjere ili zbog velike oskudice učenih i čestitih pastira, nebrojeni leže gotovo u takvoj tmini neznanja (da prešutim ostala zla koja se iz neznanja rađaju) da većini od njih nisu dovoljno poznate ni prve osnove kršćanske vjere. Stoga su starješine naše Družbe mudro odlučili da ih oni koji se smatraju najsposobnijima da podučavaju nauče materinski jezik onoga naroda čiji je jezik najprošireniji kod većine pučanstva.”⁷

“Presvijetlim i prečasnim kardinalima Svete kongregacije za širenje vjere: Presvijetlim je ocima dobro poznato koliku je štetu pretrpjela katolička vjera u turskim krajevima zbog nedovoljnoga broja svećenika. Među ostalim narodima koji se pritisnuti teškim turskim jarmom muče u toj oskudici, živi i narod ilirski koji u tim krajevima ne bi iskusio nestašicu takve vrste kada bi se dječaci mogli obrazovati. Kažem kada bi mogli, jer bez potrebnih knjiga, kao što su gramatika i rječnik, čak i oni koji bi htjeli ne mogu to bez znatnih poteškoća i dugotrajna truda.”⁸

Dok Kašićeve i Mikaljine uvodne riječi reproduciraju ideološko-političke smjernice Kongregacije za širenje vjere i viziju katoličke obnove nevjerničkih krajeva, u autorskom predgovoru Fausta Vrančića (1551. – 1617.) peterojezičnomu rječniku ne nalazimo takvu vrstu motivacije premda se ona ne može u potpunosti isključiti zbog činjenice da je *Dictionarium* (1595.) posvećen španjolskomu isusovcu Alfonsu Carrillo (1553. – 1618.), zagovorniku uvođenja hrvatskoga jezika kao jezika evangelizacije naroda “na Istoku”.⁹ Ipak, Vrančićeva zamisao o sastavljanju rječnika “pet osobito uglednih jezika Europe” ponajprije slijedi ideološke i kulturne koncepcije renesan-

⁷ Bartol Kašić, *Osnove ilirskoga jezika u dvije knjige*, prev. Sanja Perić Gavrančić (Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2002), 7-9.

⁸ Jakov Mikalja, *Blago jezika slovinskoga (1649./1651.). Transkripcija i leksikografska interpretacija*, prir. Darija Gabrić-Bagarić (Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2011), 5.

⁹ O tome svjedoči citat iz Carillova pisma isusovačkomu generalu Acquavivi, koji je objavio Vladimir Horvat: “video linguam Croaticam esse aptiorem caeteris dialectis ad iuvandas nationes Orientis” (“vidim da je hrvatski jezik prikladniji od ostalih dijalekata da se pomogne narodima istoka”). U: Vladimir Horvat, “Četiri stoljeća od početka visokoškolske nastave hrvatskoga jezika”, *Jezik* 48 (2001), br. 1: 5.

Zrinka Blažević smatra da je pragmatična funkcija Vrančićeva rječnika “odražavala smjernice reformnokatoličke jezične politike Rimske kurije, o čemu nedvojbeno svjedoče i Vrančićeve veze s isusovačkim jezičnim reformatorom Alfonsom Carrillom”, u: Zrinka Blažević, “Faust Vrančić (1551. – 1617.) i intelektualna kultura njegova doba”, *Povijesni prilozi* 36 (2017), br. 52: 59.

snoga humanizma. S jedne strane to je ideja o stjecanju i predstavljanju novih znanja, u ovom slučaju jezikoslovnih: njegov je cilj predstaviti hrvatski (i mađarski) jezik kao jedan od ravnopravnih, ali nedovoljno prepoznatih europskih jezika. S tom idejom Vrančić započinje svoje uvodno obraćanje čitatelju aludirajući na humanističku leksikografsku praksu sastavljanja višejezičnih rječnika:

“U ovoj sam svojoj knjižici bio odlučio obuhvatiti samo slavenski i mađarski jezik jer su ostali dosad već dovoljno poznati i uređeni [...]. No onda sam dodao i ove druge jer sam smatrao da ću za veliku većinu učiniti dobrodošlu stvar.”¹⁰

S druge strane, završni dio predgovora u kojemu Vrančić predstavlja razloge za uključivanje “dalmatinskoga idioma” među pet osobito uglednih europskih jezika, autorov je osvrtno na neka od općih mjesta humanističke slavistike:

“Razlog zbog kojega sam dalmatinski idiom pretpostavio svim ostalim idiomima slavenskoga jezika (koji svoje ogranke pruža nadaleko diljem čitave Europe i proteže se od Jadranskoga mora u Aziju sve do nepoznatih obala na sjeveru) jest taj što se među ostalima odlikuje čistoćom kao što se i etruščanski¹¹ [odlikuje] među italskima. Dalmaciju, pak, ovdje ne omeđujem preuskim granicama koje su joj nametnule neprilike današnjega vremena, nego onim nekadašnjim. Na jugu je bilo Jadransko more, na sjeveru rijeke Drava i Dunav, na zapadu Germani i Italici, na istoku Makedonci i Tračani. Sada se dijeli na Dalmaciju, Hrvatsku, Bosnu, Slavoniju, Srbiju i Bugarsku. Iz tih su krajeva Poljaci i Česi sa svojim predvodnicima Lehom i Čehom preuzeli čistoću kakvu imaju u svome jeziku. Odatle je podrijetlom i božanski Jeronim koji je za Latine, istovremeno i ljude svoga naroda, preveo svete knjige i ispisao ih novim pismom. Odatle je i onaj Ćiril koji je kasnije drugim pismom to isto učinio, a tim se pismom služe ne samo Dalmatinci koji slijede grčko bogoslužje, nego se njime posvuda služe i Ruteni ili Moskovljani i Vlasi.”¹²

Teme kao što su teritorijalna rasprostranjenost slavenskoga jezika i njegovih idioma, slavensko jezično jedinstvo i zajedničko podrijetlo slavenskih naroda¹³ odražavaju

O pitanju Vrančićeve uključenosti u protureformacijski pokret usp. i Josip Vončina, “Vrančićev rječnik”, *Filologija* 9 (1980): 13-14.

¹⁰ Prijevod s latinskoga prema izvorniku: Faust Vrančić, *Rječnik pet najuglednijih evropskih jezika: latinskoga, talijanskog, njemačkog, hrvatskog i mađarskog* (Zagreb: Liber, 1971), 3r, pretisak izdanja *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae* (Venetiis: Apud Nicolaum Morettum, 1595).

O Vrančićevu predgovoru peterojezičnomu rječniku detaljnije vidi: Vončina, “Vrančićev rječnik”, 7-15.

¹¹ Vrančić pod nazivom etruščanski (*Hetruscum*) podrazumijeva toskanski dijalekt talijanskoga jezika.

¹² Vrančić, *Dictionarium*, 3v.

¹³ Te će teme Vrančić opširnije elaborirati u hrvatskome predgovoru Lodereckerovu rječniku *Dictionarium septem diversarum linguarum, videlicet Latinae, Italicae, Dalmaticae, Bohemice, Polonice, Germanice et Ungarice* objavljenome u Pragu 1605. godine.

ideološka polazišta humanističkoga ilirizma, kako je u analizi cjelokupnoga Vrančićeva stvaralaštva pa tako i jezikoslovnoga utvrdila Zrinka Blažević.¹⁴ Tu ideološku i kulturnu orijentaciju učenih krugova u kojima se kretao Vrančić, autorica određuje kao “diskurzivni proizvod južnoslavenske grane humanističke *res publica litteraria*, koja je od kraja 15. stoljeća bila intenzivno angažirana na projektu simboličnoga konstruiranja ilirskoga protonacionalnog identiteta.”¹⁵

U ovome se radu te iste teme kasnohumanističkoga ilirizma, kakve donosi Vrančićev prolog (uključujući i pitanje autora glagoljičnoga i ćiriličnoga pisma), identificiraju kao opća mjesta šesnaestostoljetnih jezičnih repertorija. Kao putokaz za istraživanje poslužila je i prepostavka da Vrančić u rječničkom dodatku *Institutio Christiana*¹⁶ slijedi uobičajenu praksu renesansnih jezikoslovaca koji su u svojim djelima objavljivali višejezični tekst katoličke molitve kao uzorak za jezičnu usporedbu. Predstavit će se bilješke o hrvatskome jeziku koji je kao jedan od europskih jezika, pod latinskim imenom *lingua Illyrica, Sclavonica* ili *Dalmatica*, bio uključen u opise slavenskih jezika podacima o njegovim govornicima ili primjerima uporabe.

Bilješke Conrada Gesnera (1516. – 1565.)

Četrdeset godina prije nego što je Vrančićev *Dictionarium* simbolično uvrstio hrvatski jezik u pet osobito uglednih jezika Europe, bilješke o hrvatskome jeziku bile su objavljene u jezičnome repertoriju Conrada Gesnera (1516. – 1565.), ciriškoga liječnika i prirodoslovca, koji je u maniri renesansnoga erudita bio jednako upućen u prirodoslovne i humanističke znanosti¹⁷. Njegovo je djelo *Mithridates – De differentiis linguarum tum veterum tum quae hodie apud diversas nationes in toto orbe terrarum in usu sunt*¹⁸ (*Mitridat – O razlikama među jezicima kako drevnim tako i onima kojima se danas u čitavome svijetu služe različiti narodi*), objavljeno 1555. godine u

¹⁴ Blažević ističe da humanistički ilirizam prethodi reformnokatoličkom ilirizmu i ideji o općemu jeziku (*lingua communis*) na kojemu bi se trebala provoditi evangelizacija u južnoslavenskim krajevima. Usp. Blažević, “Faust Vrančić (1551. – 1617.) i intelektualna kultura njegova doba”, 55-61. Usp. i Blažević, “‘Dalmatinski sarmatizam’ Fausta Vrančića (1551.-1617.) – paradigmatički model humanističke kulturne translacije”, u: *Faust Vrančić i njegovo doba. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenoga skupa održanog u povodu 400. obljetnice objavljivanja Novih strojeva Fausta Vrančića. Vodice-Šibenik, 22.-23. rujna 2015.*, ur. Marijana Borić, Zrinka Blažević i Bojan Marotti (Prvić Luka: Memorijalni centar “Faust Vrančić”, 2018), 129-142; Zrinka Blažević, *Ilirizam prije ilirizma* (Zagreb: Golden marketing i Narodne novine, 2008).

¹⁵ Blažević, “Faust Vrančić (1551. – 1617.) i intelektualna kultura njegova doba”, 55, bilj. 7.

¹⁶ Vrančić, *Dictionarium*, 123.

¹⁷ Usp. Viven Law, *The History of Linguistics in Europe. From Plato to 1600*. (Cambridge University Press, 2003), 223: “From the sixteenth century on, many aspects of language developed in parallel with the corresponding aspects of the sciences. Indeed, during that century, and to some extent later on, the same individuals were involved in developing both linguistics and science. Many men of an empirical turn of mind took up medicine, that being the university discipline which offered the most opportunities to train the faculty of observation. A number of them went on to write influential works on language.”

¹⁸ Conrad Gesner, *Mithridates. De differentiis linguarum tum veterum tum quae hodie apud diversas nationes in toto orbe terrarum in usu sunt* (Tiguri: excudebat Froschoverus, 1555).

Zürichu, objedinilo šesnaestostoljetna znanja o jezicima Staroga i Novoga svijeta, o njihovoj geografskoj rasprostranjenosti i o njihovim govornicima. Naslov djela *Mithridates* povezan je s legendom o antičkome kralju Ponta Mitridatu (1. st. prije Kr.), neprijatelju Rima i čuvenome poliglotu koji je prema predaji govorio dvadeset i dva jezika¹⁹. U Gesnerovu je *Mitridatu* predstavljeno više od stotinu jezika svijeta, a tekst se velikim dijelom temelji na navodima antičkih, srednjovjekovnih i renesansnih autora²⁰. U kratkome epilogu upućenome čitatelju²¹ Gesner se poziva i na svoje prethodnike, francuskoga humanista i jezikoslovca Guillaumea Postela (1510. – 1581.)²² i svoga učitelja hebrejskoga jezika Theodora Bibliandera (1506. – 1564.)²³, čijim se spisima također služio i kao izvorom građe i kao modelom višejezičnoga usporednog opisa. Odstupajući ipak dijelom od pristupa svojih prethodnika, koji su ponajprije bili usmjereni na zajedničke značajke i sličnosti u strukturi promatranih jezika, Gesner se usredotočuje na razlike, kako i najavljuje u naslovu svoga djela (*De differentiis linguarum*)²⁴. Ne umanjujući značenje Postelova i Biblianderova doprinosa jezikoslovnim istraživanjima danas se autori slažu u ocjeni da je Gesner opsegom jezičnoga opisa i količinom podataka o jezicima čitavoga tada poznatoga svijeta nadmašio svoje prethodnike.²⁵

Glavni je tekst *Mitridata* koncipiran kao abecedni katalog bilježaka o jezicima Staroga svijeta (*De linguis diversis singillatim ordine litterarum*)²⁶, a posebno je poglavlje posvećeno informacijama o različitim pojedinačnim, u to vrijeme manje poznatim, jezicima Dalekoga istoka ili tek otkrivenim jezicima Novoga svijeta (*De variis linguis*

¹⁹ Gesner, *Mithridates*, 2r: “Mithridatem Ponti regem solum mortalium viginti duabus linguis locutum certum est, nec de subjectis gentibus ullum hominem per interpretem appellatum ab eo annis quinquaginta sex quibus regnavit.” Taj je podatak Gesner mogao preuzeti izravno od Plinija: Plinius, *Naturalis historia* VII, 24: “Mithridates, duarum et viginti gentium rex, totidem linguis iura dixit, pro contione singulas sine interprete adfatus.”

²⁰ Utvrđeno je da je Gesner citirao 85 antičkih, 15 srednjovjekovnih i 53 renesansna autora: Bernard Colombat, “L’horizon de retrospection du Mithridate de Conrad Gesner (1555)”, u: *History of Linguistics 2005: Selected Papers from the Tenth International Conference on the History of the Language Sciences*, ur. Douglas A. Kibbee (Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing, 1997), 89.

²¹ Gesner, *Mithridates*, *Epilogus ad lectorem*, 78r.

²² Guillaume Postel, *Linguarum duodecim characteribus differentium alphabetum: introductio ac legendi modus, longe facillimus, linguarum nomina sequens proxime pagella offeret* (Parisiis: Apud Dionysium Lescluer, 1538).

²³ Theodorus Bibliander, *De ratione communi omnium linguarum et litterarum commentarius Theodori Bibliandri cui adnexa est compendiaria explicatio doctrinae recte beateque vivendi et religionis omnium gentium atque populorum, quam argumentum hoc postulare videbatur* (Tiguri: Apud Christoph Frosch, 1548). O Biblianderovu utjecaju na Gesnera usp. George J. Metcalf, *On Language Diversity and Relationship from Bibliander to Adelung*, ur. Toon Van Hal i Raf Van Rooy (Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2013), 60: “The direct influence of Bibliander on Gesner’s work does not seem to be great, Bibliander’s concern with genetic aspects of language had little place in Gesner’s basically cataloging work.”

²⁴ Usp. Bernard Colombat, Manfred Peters, ur., *Conrad Gesner: Mithridate / Mithridates (1555)* (Genève: Librairie Droz, 2009), 21.

²⁵ O tome opširnije u: John Considine, *Small Dictionaries and Curiosity. Lexicography and Fieldwork in Post-Medieval Europe* (Oxford University Press, 2017), 70.

²⁶ Gesner, *Mithridates*, 4v.

*praesertim in remotissimis terris imperii Tartarici et Orbis novi*²⁷), kao što je primjerice jezik Kanarskih otoka, za što kao izvor Gesner navodi Ameriga Vespuccija.²⁸

Za hrvatsku je filologiju i povijesnu dijalektologiju osobito važna prva bilješka toga poglavlja u kojoj Gesner donosi zanimljiv podatak o jeziku kojim su u 16. stoljeću govorili stanovnici otoka Krka:

“Na Jadranu, prema Istri, nedaleko od Pule nalazi se ne baš malen otok koji nazivaju Vela ili Velja, udaljen od Venecije dva dana plovidbe: čujem da njegovi stanovnici koriste vlastiti jezik koji nema ništa zajedničkoga sa susjednim ilirskim i talijanskim.”²⁹

Iz citiranoga odlomka saznajemo da je veljotski dijalekt, jedan od odvjetaka izumrloga dalmatskoga jezika³⁰, bio u 16. stoljeću registriran kao govor koji ne pripada jeziku okolnoga hrvatskoga jezičnog područja. Činjenicu da Gesner nije zabilježio podrijetlo ovoga podatka možemo smatrati iznimkom i tumačiti okolnošću da za njega nije imao potvrdu u njemu dostupnim ili objavljenim pisanim izvorima. Oslanjanje na različite izvore u ostatku teksta proizlazi iz njegove ideje da predstavi što je moguće više različite jezične građe³¹, što je neizbježno dovelo do neujednačenosti nazivlja za pojedine jezike pa tako i za slavenske. Nesigurnost u imenovanju pokazuje se već u naslovu poglavlja posvećenome podrijetlu i izvornim govornicima ilirskoga jezika: *O ilirskom ili sarmatskom jeziku (De Illyrica sive Sarmatica lingua)*³². Gesner kasnije pojašnjava: “Dalmatinci govore ilirski. Neki tvrde da ovaj jezik ne valja zvati ilirskim nego sarmatskim, to jest poljskim, a ostali su potekli od njega.”³³ U toj tvrdnji prepoznajemo jedno od općih mjesta humanističke slavistike: topos o zajedničkome podrijetlu i jezičnome jedinstvu Slavena izjednačenih sa Sarmatima, koji susrećemo nekoliko desetljeća kasnije i u autorskim tekstovima Fausta Vrančića.³⁴ U prvoj bilješki o ilirskome jeziku Gesner predstavlja neke od njegovih govornika te nastavlja tvrdnjom da je ilirski jezik najrasprostranjeniji od svih jezika svijeta, što je također jedno od općih mjesta slavenske povijesne filologije koja se formirala pod utjecajem humanističkoga ilirizma. U nastavku teksta posebno ističe imena svetoga Jeronima

²⁷ Gesner, *Mithridates*, 70r.

²⁸ Gesner, *Mithridates*, 71r.

²⁹ Gesner, *Mithridates*, 70r.

³⁰ Poznato je da se veljotski govorio na Krku do kraja 19. stoljeća, točnije do 1898. godine kada je umro njegov posljednji govornik Tuone Udaina Burbur.

³¹ Usp. Metcalf, *On Language Diversity*, 73, 77.

³² Gesner, *Mithridates*, 52r.

³³ Gesner, *Mithridates*, 55r.

³⁴ U predgovoru Lodereckerovu rječniku (1605.) te u polemičkoj poslanici *De Slovvinis seu Sarmatis*, objavljenoj u dodatku njegova hagiografskog djela *Život nekoliko izabranih divic* (1606.). O tome detaljnije u: Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, 82-83; “Faust Vrančić (1551. – 1617.) i intelektualna kultura njegova doba”, 60-61; “Dalmatinski sarmatizam’ Fausta Vrančića (1551.-1617).”

i Ćirila, koji se u predaji navode kao prevoditelji Svetoga pisma na ilirski odnosno dalmatinski jezik:³⁵

“Moskovljani se služe ilirskim jezikom i ilirskim pismom, kao i Slaveni, Dalmatinci, Česi, Poljaci i Litvanci. Tvrdi se da je taj jezik daleko najprošireniji od svih. [...] Na taj je jezik prevedeno golemo mnoštvo svetih knjiga, ponajviše zalaganjem božanskoga Jeronima i Ćirila.³⁶ [...] Čitamo da je božanski Jeronim preveo knjige Staroga zavjeta na dalmatinski jezik odnosno jezik svoga zavičaja.”³⁷

U zasebnome paragrafu, a prema drugome izvoru,³⁸ Gesner uvodi i naziv *Slavonica lingua* ‘slavenski jezik’ koji se, ovisno o izvoru bilješke, u tekstu naizmjenično upotrebljava kao alternativni glotonim za ilirski. Nedosljednost u imenovanju jezika katkad rješava izjednačujući nazive kao sinonimne: *Illyrice vel Slavonice*, ‘ilirski ili slavenski’.³⁹ Opis ilirskoga jezika Gesner zaključuje ‘abecednim popisom naroda koji se služe ilirskim jezikom’ (*Enumeratio alphabetica populorum qui Illyrica lingua utuntur*), a među njima su pojedinačno i zasebno navedeni i govornici hrvatskoga jezika: *Dalmatae, Bosnenses, Chroati, Istrii*.⁴⁰ Iz perspektive šesnaestostoljetnoga europskog intelektualca razlike među hrvatskim dijalektima nisu manje nego one među pojedinačnim slavenskim jezicima, a svi se oni smatraju idiomima općeslavenskoga odnosno ilirskoga jezika. Kako bi čitateljima predočio razlike između ilirskih idioma i ostalih jezika koje opisuje, najavivši to i naslovom (*De differentiis linguarum*), Gesner se poslužio metodom kontrastivne jezikoslovne analize te kao uzorak za jezičnu usporedbu predstavio tekst Očenaša na dvadeset i dva jezika, o čemu se oči-

³⁵ Legenda o Jeronimu kao autoru glagoljice i prevoditelju Biblije na slavenski jezik potječe iz srednjovjekovne glagoljaške tradicije, a kritiku te legende objavio je Faust Vrančić u tekstu polemičke poslanice *De Slovvinis seu Sarmatis* (u dodatku hagiografskoga djela *Život nekoliko izabranih divic*, Rim, 1606.), a kasnije i Bartol Kašić u *Apologiji* (oko 1638. godine). O tome opširnije usp. Blažević, “Dalmatinski’ sarmatizam Fausta Vrančića”, 138-139.

³⁶ Gesner, *Mithridates*, 52r. Kao izvor navodi se talijanski humanist i povjesničar Paulus Jovius (1483. – 1552.).

³⁷ Gesner, *Mithridates*, 55r.

³⁸ Gesner, *Mithridates*, 52v. Kao izvor citata navodi se Sigismundus Liber Baro, poznat kao Ivan Žigmund Herberstein (1486. – 1566.), austrijski diplomat i povjesničar, autor jednoga od prvih historiografskih djela o Rusiji i ruskoj povijesti – *Rerum Moscovitarum commentarii* (1549.).

³⁹ Gesner, *Mithridates*, 55v.

⁴⁰ Gesner, *Mithridates*, 54v-55r. Prema Gesnerovu navodu popis je sastavljen na temelju različitih izvora među kojima posebno izdvaja češkoga humanista Gelenija (Sigismundus Gelenius, 1497. – 1554.), a sadržava imena šezdesetak naroda koji govore ilirskim jezikom (*Summa, populi circiter 60*): *Abgazari / Abgazelli / Gazari, Aestui, Arbenses, Bessi / Bosnenses / Bosnasienses, Bohemi, Borusii, Bulgari, Carni, Carniolani, Carinthii usque ad Drauum, Casubi / Cassubitae, Circasi, Corali, Croati / Chroati, Culmii, Curi, Dalmatae / Delmatae, Dibrii, Epirotae, Gazari / Abgazari, Gepidae, Hungari ad Vagum fluvium, Iapides, Iazyges, Istri, Lituani, Liui, Lusatii, Lygi, Macedones Mediterranei, Maxobii / Mazobitae, Meisi / Mysii, Moldaui, Moschi / Moscouitae, Morau, Mordaci, Mysii / Meisi, Nugardi, Obodritae / Obotriti, Ohulici, Pannoniae pars, Permi, Plescouii / Plescouienses, Podolii, Polabi, Poloni maiores et minores, Pomerani, Rascii / Rasci / Bulgari, Rugi, Russani / Rutheni, Samogitae, Sarbi / Sorabi, Sarmatae qui Poloni dicuntur, Sclau, Sclau vel Slau potius, Slesii / Silesii / Slesitae, Smolnenses, Sorabi alias Sarbi, hodie (puto) Seruii, Transilvani, Vandali / Vuandali, Veltae, Vilaci, Vuagrii, Vuinuli, Zagorani, Zadravani.*

ILLYRICA.

**Oratio Dominica sermone Bohemico, qui præ
cæteris huius linguæ dialectis cultior
existimatur.**

Otozie nafs, genz fy na nebesich.

Ofzviet semeno tve.

Przid kralowstwij tve.

Bud Źwule twa yakona nebi, tak y na zemi.

Chleb nasz Źwezdeysi dey nam dnes.

**Y odpust nam nasse winy, yako y my odpau-
stime nassim winikom.**

Y ne uwod nasz do pokuseni.

Ale zbaw nas od zleho. Amen.

**Eadem Illyricè uel Slauonicè ex libro Bartole-
mæi Georgeuitz de afflictione Christianorum
sub Turcis, impresso Vuormacię anno 1545. à
cuius initio alia etiam ad hanc linguam
pertinentia scribuntur.**

Otcffe nasz ky iesi na nebeszi,

Sfuetisse ime tuoie.

Pridi tuo kralyeufs.

Budi uolia tuoia, kako na nebu. i na zem lji.

Kruha nassęga fsagdaniega dai namga danasz.

**I odeuscia nam dughe nasse, kako i mi odpu-
sciauem dusaikon nassim.**

**I nepeliai nats u napast, da izbawi nats od ne-
prias ni. Amen.**

Eadem Polonicè.

O cziecz nasz ktory jestosz Źwnyebye,

Swyecz sie gymye twã.

Przydzy

tuje u predgovoru upućenome irskom biskupu Johnu Baleu (1495. – 1563.) koji mu je poslao englesku inačicu molitve.⁴¹ Zahvaljujući takvoj koncepciji jezičnoga opisa u Gesnerovoj je jezikoslovnoj enciklopediji hrvatski jezik odabran kao jedan od tri reprezentativna slavenska jezika te je tekst Očenaša (*Oratio Dominica*), uz inačicu na poljskome (*Polonice*) i češkome (*sermone Bohemico*), objavljen i na hrvatskome jeziku (*Illyrice vel Slavonice*).⁴² U kratkome predstavljanju Očenaša na hrvatskome, koji Gesner određuje kao ilirski ili slavenski, autor nas objavlještava o izvoru teksta. Prema Gesnerovu navodu hrvatska je inačica preuzeta iz knjige Bartola Đurđevića o stradanjima zarobljenika i kršćana pod turskom vlašću (*ex libro Bartolemaei Georgeuitz De afflictione tam captivorum quam etiam sub Turcae tributo viventium Christianorum*), a na početku te knjige, ističe Gesner, zapisano je još ponešto što se odnosi na ovaj jezik (*a cuius initio alia etiam ad hanc linguam pertinentia scribuntur*). Taj podatak upućuje na pretpostavku da je Conrad Gesner hrvatski tekst katoličke molitve citirao izravno iz Đurđevićeva predloška, a tu su mogućnost potvrdila i istraživanja Gesnerove ostavštine: spomenuta je Đurđevićeva knjiga navedena u katalogu njegove privatne biblioteke.⁴³ Ipak, za konačan zaključak potrebno je provjeriti zapis hrvatskoga teksta Očenaša u dostupnim izdanjima drugih autora, Gesnerovih prethodnika u opisivanju i oprimjeravanju slavenskih jezika.

Bilješke Bartola Đurđevića (1506. – 1566.)

Činjenica da je knjiga hrvatskoga latinista Bartola Đurđevića⁴⁴ (1506. – 1566.) imala svoje mjesto u lektiri renesansnoga erudita Conrada Gesnera i da je citirana desetak godina kasnije kao izvor podataka za razlikovanje slavenskih jezika, dovoljno govori o razmjerima recepcije Đurđevićevih djela. Spomenuto je djelo tek prvo u nizu historiografskih spisa o političkim i vjerskim prilikama u Osmanskome Carstvu koja je Đurđević objavljivao u razdoblju od 1544. do 1560. godine, a koja su tijekom 16. i 17. stoljeća doživjela brojna ponovljena izdanja i prijevode na europske jezike.⁴⁵ Popularnosti Đurđevićeva historiografskog diskursa svakako je pridonijela autentič-

⁴¹ Gesner, *Mithridates*, A2.

⁴² Gesner, *Mithridates*, 55v.

⁴³ Urs Leu, Raffael Keller i Sandra Weidmann, *Conrad Gesner's Private Library* (Leiden; Boston: Brill, 2008), 124.

⁴⁴ Njegovo je prezime u domaćoj stručnoj literaturi potvrđeno u nekoliko inačica: Đurđević, Jurjević i Georgijević. O tome opširnije usp. Alojzije Jembrih, "Bartol Jurjević ili još o njegovu prezimenu", *Hrvatsko zagorje: časopis za kulturu* 16 (2010), br. 1-2: 251-254.

⁴⁵ *De Turcarum ritu et caeremoniis* (Antverpiae apud Gregorium Bontium sub scuto Basiliensi); *Exhortatio contra Turcas* (Antverpiae: typis Copenii, 1544); *Prognoma sive praesagium Mehemetanorum, primum de Christianorum calamitatibus, deinde de suae gentis interitu, ex Persica lingua in Latinum sermonem conversum* (Antverpiae: typis Copenii, 1545); *Pro fide Christiana cum Turca disputationis habitae et mysterio sanctae Trinitatis in Alchorano invento, nunc primum in Latinum sermonem verso, brevis descriptio* (Cracoviae: Vidua Floriani Unglerii, 1548); *Libellus vere Christiana lectione dignus diversas res Turcharum brevi tradens* (Impressum Romae: apud Anthonium Badium, 1552); *De Turcarum moribus epitome* (Lugduni: apud Ioan. Tornaesium, 1553); *De origine imperii Turcorum, eorumque administratione & disciplina, brevia quaedam capita notationis loco collecta* (Vitebergae, 1560).

nost njegovih opisa osmanske kulture utemeljenih na autorovu osobnom iskustvu turskoga zarobljenika. Taj je dio njegove biografije istaknut na naslovnici spisa *De afflictione: Autore [sic!] Bartholomaeo Gyurgievits [...] qui per duos menses cathena collo vincetus, saepe venundatus, XIII annos apud eosdem servitute[m] serviens, omnia experientia vidit et didicit*⁴⁶ (“koji je, dva mjeseca vezan lancem oko vrata i često preprodavan robujući kod njih trinaest godina, sve vidio i naučio iz vlastitoga iskustva”). Bartol Đurđević splotom je neočekivanih okolnosti postao jedan od najpućenijih ranonovovjekovnih turkologa⁴⁷. Pretpostavlja se da je rođen u Maloj Mlaci kraj Odre, a humanističko je obrazovanje stekao pod pokroviteljstvom ostrogonskoga nadbiskupa Szalkaya u Ugarskoj gdje je i zaređen za svećenika. U vrijeme Bitke kod Mohača (1526.) zarobljen je i deportiran u Tursku te se tijekom trinaestogodišnjega sužanjstva u raznim krajevima Osmanskoga Carstva upoznao s turskom kulturom, društvenim odnosima u Carstvu, a naučio je i turski jezik. Iz zarobljeništva se spasio bijegom u Armeniju, zatim je boravio u Jeruzalemu, a u Europu se vratio oko 1542. godine. Djelo o sudbini kršćana u turskome zarobljeništvu i pod turskom vlašću (*De afflictione tam captivorum quam etiam sub Turcae tributo viventium Christianorum*), koje je i Conrad Gesner citirao kao izvor, objavljeno je 1544. godine u Antverpenu te je u godinama koje su slijedile prevedeno na mnoge europske jezike (francuski, njemački, flamanski, talijanski, češki, poljski, engleski). Uz prvotnu namjeru da upozna tadašnju Europu s turskim običajima i turskim jezikom, Đurđević je u svoje djelo uključio i hrvatsku jezičnu građu opravdavajući to činjenicom da se i Turci tim jezikom služe na dvoru njihova sultana i na granicama slavenskoga dijela Carstva (*Turcae quoque eadem lingua in aula eorum regis et in confiniis Sclavoniae versantes, utuntur*⁴⁸) te idejom da pokaže koliko se hrvatski jezik (*lingua Sclavonica*) razlikuje od turskoga (*lingua Persica*), kako sam ističe obraćajući se čitatelju u pogovoru na kraju knjige:

“Činilo nam se prikladnim, plemeniti čitatelju, dodati nekoliko riječi slavenskoga jezika kako bi mogao znati koliko se slavenski jezik razlikuje od perzijskoga kojim se služe Turci. Također i kako bi znao da svi oni koji su vični ovome jeziku mogu sigurno zalaziti u Hrvatsku, Dalmaciju, Rusiju, Vlašku, Srbiju, Češku i Poljsku, kolikogod se zbog udaljenosti pokrajina ponešto razlikovali u nekim riječima i izgovoru, kao što se razlikuju Italici od Hispanaca i Germani od Flamanaca. I neka ti ne

---

Bibliografiju svih Đurđevićevih djela vidi u: Jürgen Schwarzwald, “Bartol Đurđević. Bibliografija izdanja 1544. – 1686.” *Croatica bibliografije* 6 (1980), br. 27: 5-78. Usp. i Almut Höfert, “Bartholomaeo Georgius”, u: *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History. Volume 7. Central and Eastern Europe, Asia, Africa and South America 1500-1900*, ur. David Thomas i John Chesworth (Leiden; Boston: Brill, 2017), 321-338.

⁴⁶ Đurđević, *De afflictione*, 5.

⁴⁷ Usp. Zrinka Blažević, “Discourse of Alterity – Ottomanism in the Works of Bartol Đurđević”, u: *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium 1500-1800. Approaching the “Other” on the Borderlands. Eastern Adriatic and Beyond*, ur. Egidio Ivetić i Drago Roksanđić (Padova: Cleup, 2007), 45-59. Usp. i Davor Dukić, *Sultanova djeca: predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja* (Zadar: Thema, 2004), 35-40.

⁴⁸ Đurđević, *De afflictione*, 32.

bude nepoznato da se Ruteni i Srbi služe istim jezikom u Božjoj službi. Imaju trideset i četiri slova koja se ne razlikuju mnogo od grčkih. Tako i Hrvati, ali njihova se slova od njih dosta razlikuju oblikom, a po broju i izgovoru su slična. Stoga je nemoguće latiničkim slovima oponašati pravi izgovor samih riječi.⁴⁹

Đurđevićev jezikoslovni osvrt, u kojemu prepoznamo i već spomenuta ideološka polazišta humanističkoga ilirizma, kao što je topos o teritorijalnoj rasprostranjenosti i jezičnome jedinstvu Slavena, pokazuje kako su se u humanističkim početcima kontrastivnoga jezikoslovlja na temelju razlika u leksiku i izgovoru određivali odnosi među jezicima unutar jezičnih skupina. Iz citiranoga odlomka saznajemo i podatak o narodima koji su se u 16. stoljeću služili crkvenoslavenskim jezikom u liturgiji kao i o tome da su Ruteni (*Rutheni*) i Srbi (*Servii*) imali vlastito pismo, različito od Hrvata (*Croati*) čije se pismo dosta razlikuje od njihova. Hrvatski je jezik, koji Đurđević imenuje latinskim nazivom *lingua Sclavonica*, europskim čitateljima predstavljen najprije primjerom dijaloga u nizu pitanja i odgovora (*Dialogus salutationum, interrogationum ac responsionum linguae Sclavonicae*)⁵⁰, zatim hrvatsko-latinskim rječnikom od pedesetak riječi (*Vocabula Sclavonica*)⁵¹ te trima molitvama (*Dominica oratio, Salutatio Angelica, Simbolum Apostolorum*) s interlinearnim latinskim prijevodom⁵². Tekstove spomenutih molitava ovdje donosimo prema Đurđevićevu izdanju iz 1545. godine, počevši od Očenaša koji je 1555. godine objavljen u jezičnome repertoriju Conrada Gesnera kao uzorak za jezičnu usporedbu slavenskih jezika. Hrvatske inačice molitava *Salutatio Angelica* i *Simbolum Apostolorum* nisu citirane u Gesnerovu izdanju, ali se ova posljednja pojavljuje u djelu njegova prethodnika Theodora Bibliandera, o kojemu će biti riječi u nastavku rada. Premda tekst objavljen u Mitridatu u pojedinostima odudara od grafije Đurđevićeva predloška (što pripisujemo pogreškama pri prepisivanju ili previdima u tiskarskome slogu), leksički sloj pokazuje potpuno podudaranje obaju tekstova.

Uz promociju svoga materinskog jezika u učenim krugovima tadašnje Europe Đurđević je zaslužan i za predstavljanje turskoga jezika europskim čitateljima. U dodatku drugoga poglavlja izdanja *De afflictione* iz 1545. godine, u kojemu se opisuju turski običaji (*De Turcarum ritu, deque caeremoniis*), Đurđević je objavio tursko-latinski rječnik s oko dvije stotine imenskih riječi (*De vocabulis*), zatim kratki dvojezični tursko-latinski konverzacijski priručnik (*Dialogus interrogationum et responsionum*

⁴⁹ Đurđević, *De afflictione*, 32.

⁵⁰ Đurđević, *De afflictione*, 28.

⁵¹ Đurđević, *De afflictione*, 29. U stručnoj se literaturi taj anekdni glosar često navodi kao primjer prvoga hrvatsko-inojezičnog rječnika, usp. Rudolf Filipović, "The Beginnings of Lexicography in Croatia", u: *The History of Lexicography. Papers from the Dictionary Research Centre Seminar at Exeter, March 1986*, ur. R.R.K. Hartmann (Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 1986), 67: "When *De afflictione* was translated into French, Dutch and English, the Croatian-Latin dictionary was transformed into the first interlingual Croatian-French, Croatian-Dutch and Croatian-English dictionary. The Latin part of the dialogue which accompanies the dictionary was also translated into the three above-mentioned languages."

⁵² Đurđević, *De afflictione*, 30-31.

DOMINICA ORATIO
Sclauoñ. Ling.

O Tese nafs, ki yessi na nebeffi, suetisse
Pater noster qui es in caelis sanctificetur
sme tuoie. Pridi kralyeustuo tuoie, budi
nomen tuum. Adueniat regnum tuuu, fiat
volia tuoia, kako na nebu i na zemlji.
uoluntas tua, sicut in caelo & in terra.
Kruha nassega slagdaniega dai namga da
Panem nostrum quotidianum da nobis ho-
nafs, i odpuščianam dughe nasse, kako i mi
die, & dimittenobis debita nostra, sicut & nos
odpuščiamo dušnikoš našim, i nepeljai nats
dimittimus debitoribus nostris & ne inducas nos
v napast, da izbauri nats od nepriazni, Amen.
in temptatione, sed libera nos a malo. Amen.

SALVTATIO ANGELICA.

Z Draua Mario miloiti puna, gospo-
Aue Maria gratia plena, domi-
din stobom, blasena ti meu senami, i bla-
nus tecum benedicta tu in mulieribus & benedi-
ten usad vrobe tuoje Iesus Kristus, sur-
ctus fructus uentris tui Iesus Christus, Sancta
diuo Mario, matko bosya, moli zanata pre-
uirgo Maria, mater dei, ora pro nobis pec-
sniclie, usada, i v vrime smerti nasse, Amen.
toribus nunc et in hora mortis nostrae, Amen.

SYMBOLVM APO-
stolorum.

V Iruyu Bozi votezu semoghuciem,
Credo in Deum patrem omnipotentem,
stuořitelju neba i zemlje, i v Iesusa Kri-
scatorum cali & terre, & in Iesum Chri-
stusa sına nyegoua, sedinoga gospodu-
rum filium eius unicum dominum
nassega, ki seye poešel od duha sueta, poro-
nostrum, qui est conceptus de spiritu sancto, na-
dil seye od Marie diue, muršen pod Pan-
tus est ex Maria uirgine, passus sub Pon-
zusslem Pilatusslem, ratzpet vmerl i poko-
tio Pilato, crucifixus mortuus & sepul-
pan sešt, stupl na pakal, treti dan izmar-
tus est, descendit ad inferos, tertia die a mor-
truih vstal, zastupl na nebesa usidi na del-
tus resurrexit, ascendit ad caelos sedet ad dex-
nicze otza Boga vsemoguciega, od onud
tram patris Dei omnipotentis, inde
priduči jest pitati, siue i martue.
uenturus est iudicare, uiuos & mortuos.
Viruyu vsuetom duhu, suetu cerkať
Credo in sanctum spiritum, sanctam ecclesiam
kerkciantsku vsuetzel optsinu, grihom
catholicam sanctorum cõunionem, peccatoru
odpuštyenye, ulu vzkertsenye i viko-
remissionem, corporum resurrectionem & eter-
uini sitch, Amen.
nam uitam, Amen.

Turcae cum Christiano), tursko-latinski rječnik brojeva do tisuću te uputu (*Regula*) o nekim morfološkim pravilima turskoga jezika⁵³. Završno obraćanje čitatelju zaključuje vlastitim stavom da je turski jezik lakši od svih drugih jezika svijeta (*est haec Persarum lingua omnium linguarum mundi (meo iudicio) faciliior*⁵⁴). Đurđevića kao dobrog poznavatelja turskoga jezika posebnom bilješkom ističe i Conrad Gesner u poglavlju *De Persica lingua sive Turcica*: “Mnoge riječi i izraze ovoga jezika prikazuje Bartol Đurđević u svojoj knjižici o stradanjima kršćana pod Turcima, tiskanoj prije nekoliko godina u Wormsu.”⁵⁵ Đurđevićeve bilješke o turskome jeziku citirali su i njegovi suvremenici, a jedan od njih bio je Gesnerov učitelj Theodor Bibliander.

Bilješke Theodora Bibliandera (1505. – 1564.)

Četiri godine nakon što je tiskano prvo izdanje Đurđevićeva spisa, objavljeno je u Zürichu znamenito djelo renesansnoga jezikoslovca koje govori o zajedničkoj strukturi svih jezika i pisama (*De ratione communi omnium linguarum et litterarum commentarius*, 1548.)⁵⁶. Njegov autor, švicarski lingvist i teolog Theodor Bibliander (prvim prezimenom Buchmann), prethodno je objavio hebrejsku gramatiku (Zürich, 1535.) i prvi tiskani prijevod Kurana na latinski (Basel, 1543.). Za razliku od pristupa njegova učenika Conrada Gesnera, koji u Mitridatu primjenjuje metodu kontrastivne jezikoslovne analize, Biblianderovo se polazište da svi jezici imaju zajedničku strukturu koja potječe od hebrejskoga određuje kao važan prinos početcima poredbenoga jezikoslovca⁵⁷. U odlomku u kojemu opisuje turski jezik, Bibliander donosi podatke koje je preuzeo iz Đurđevićeve knjige citirajući njegovu bilješku o tome da se na sultanovu dvoru govorio i “slavenski jezik”:

“Uostalom, Bartol Đurđević, kojega su Turci zarobili u ratu, naučio je jezik i običaje toga naroda i ovako piše o skitskome jeziku koji nazivaju perzijskim: i Perzijanci i Turci upotrebljavaju arapska slova i znakove.

⁵³ Đurđević, *De afflictione*, 62-72.

⁵⁴ Đurđević, *De afflictione*, 70.

⁵⁵ Gesner, *Mithridates*, 63.

⁵⁶ U ovome se radu služimo digitalnim izdanjem izvornika s mrežne stranice *Bayerische Staatsbibliothek digital*.

(https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11068974_00005.html). Riječ je o izdanju iz 1548. godine punoga naslova *De ratione communi omnium linguarum et litterarum commentarius Theodori Bibliandri cui adnexa est compendiaria explicatio doctrinae recte beateque vivendi et religionis omnium gentium atque populorum, quam argumentum hoc postulare videbatur* (Tiguri: apud Christoph Frosch, 1548).

⁵⁷ Usp. Anja-Silvia Goeing, “Establishing modes of learning. Old and new Hebrew grammars in the 16th century”, u: *Scholarly Knowledge: Textbooks in Early Modern Europe*, ur. Emidio Campi, Simone De Angelis, Anja-Silvia Goeing, Anthony Grafton (Geneve: Librairie Droz, 2008), 181: “Bibliander further developed this assertion: he referred to the analogy within the languages as natural logical precondition of speech inherent in every language. This genesis of a comparative language theory has not only didactical, but also etymological roots that assign the role of a mother to the Hebrew tongue in relation to the other languages.” Usp. i Metcalf, *On Language Diversity*, 57-58.

GERMAN.	ISLAND.	ANGLICA	POLONICA	ILLYRICA
Fatter	baðer	father	ociec	otcfe
ünfer	uor	our	nasch	nasf
der du bist	sun ert	wliche art	ktory ieftof	ky ieffi
inn himmlen	ai himmum	in heauen	wnyebye	na nebefi
geheilget werd	heligt bitt	halowyd	fwyeczfic	fsuetiffc
din nam	namb it	thynam	gymye twa	ime tuoie
zu komm	Romi	let komme	p:gydy	pridi
din	titt	thy	twi	tuo
rich	rike	kyngdome	krolieftwo	kralyeyfc
gfhächti	verdi	be don	bandz	budi
din	tinn	thy	wolya	volia
will	vile	will	twi	tuoia
wie	fuoms	as itis	yako	kako
imm himmel	ai himme	en heauen	wnyebi	na nebu
also vff	fo ai	euenfo in	y na	i na
erden	podu	erthe	ze mij	zem lii
brot e	burd	bread	chlieb	krubz
ünfer a	vort	oure	nasch	nasfca
täglich b	daglt	daylye	pow fchedny	fsagdanicz

GERMAN.	ISLAND.	ANGLICA	POLONIC.	ILLYRICA
geb	geb tu	geue	day	dai
üns	of	vs	nam	namca
hüdd	i dag	this dayer	dzy fcy	danasf
vnd fergeb	og bergeb	and fergeue	a odpufcz	i odufcia
üns	of	vs	nam	nam
ſchulden b	skullden	dettes b	wyny	dughe
ünfer a	uorn	oure a	naschä	nasfe
als ouch	fuo fem	as	yako y	kako i
wir	ui	wc	my	mi
fergend	bergebun	fergeue	odpufczamy	odpufciauam
ſchuldneren	skulldun	detters b	wynowayom	dusnikon
ünfern	uorn	oure a	naschym	nasfim
vnd füer nit	ant leid	and ledenot a	nyewodz	i nepeliat
üns	of e	vs	nasf	nats
in ferfuochung	ki breiftni	intetentacion	napokufchenye	u napaf
7 ſonder	hellidur	bur	alye	da
erlös	breifatu	delyuer	zbaw	izbau
üns	of	vs	nasf	nats
fomm übel	berillus	from eucl	od glego	od nepriazni
das ſie	tay ſie	Amen	Amen.	Amen

Theodor Bibliander, *De ratione communi omnium linguarum* (1548.)

GERMAN.	ILLYR.	LATINA	GRAECA	LATINA
Ich gloub	Viruy	Credo	Pifteuomen	Credimus
in	u	in	eis	in
got	bozi	deum	hena	unum
fater	uotzu	patrem	theon	deum
den allmächtigen	emoghucic	omnipotentem	paterä	patrem
ſchöpffer	fuoriteliu	creatorem	paiten	factorem
himmels	neba	cæli	ouranoute	cæli
vnd erdes	i zemlie	& terræ	kai ges	& terræ
vnd in	i uf	& in	kai cis	& in
			hena	unum
			kyrion	dominum
Iefum	Iefuffa	Iefum	Iefoun	Iefum
Chriftum	Kriftuffa	Chriftum	Chrifton	Chriftum
ſon c	tfina	filium	ton hyion	filium
ſinen a	nyegoua	eius	ton theou	dei
einigen b	iedinoga	unicum	ton monoge	unigenitum
herren c	gotſpodina	dominum	to ek ton	ex
vñfern d	naſlega	noſtrum	patros	patre

Theodor Bibliander, *De ratione communi omnium linguarum* (1548.)

Perzijski je jezik najlakši od svih jezika na svijetu.⁵⁸ Slavenskim se jezikom služe na dvoru njihova sultana i na slavenskim granicama Carstva.”⁵⁹

U katalog jezika⁶⁰ koje opisuje u svome jezičnom repertoriju, Bibliander je uključio i slavenski jezik (*lingua Sclavenica* uz inačice imena *Sclavinica* i *Sclavonica*) navodeći među govornicima toga jezika i Hrvate (*Croatae*) i Dalmatince (*Dalmatae*). Iz Biblianderove napomene – uz poglavlje o govornicima i teritorijalnoj rasprostranjenosti slavenskoga jezika – proizlazi da je riječ o njegovu pokušaju identifikacije različitih idioma općeslavenskoga jezika (*idiomata linguae Sclavonicae*)⁶¹. Stoga dalmatinski jezik, koji Bibliander izdvaja kao zasebni idiom slavenskoga jezika ističući da se on zapisuje drukčijim pismom, ima odvojenu bilješku pod imenom *Dalmatica lingua et litterae*⁶²:

“Dalmatinci, Iliri, Panonci i Mižani oko 300. godine poslije Kristova rođenja imali su jedan i to gotovo isti jezik pomiješan s grčkim, italiskim i katkad germanskim govorom. Za njih je Jeronim izumio slova da bi se i u tome razlikovali od ostalih naroda kao [što se razlikuju] i jezikom. [...] Isti je taj Jeronim ostavio iza sebe Stari i Novi zavjet preveden na taj jezik zajedno sa žrtvovanjem i molitvama. Tako propovijedaju svi svećenici, a narod moli u čitavoj Dalmaciji. Mnoge su knjige na ovim dvama jezicima⁶³ dosad već tiskane u Veneciji da se odatle razasiju. U zadnjemu dijelu komentara predstaviti ću neke primjere dalmatinskoga jezika kako bi se pokazala njegova sličnost s poljskim jezikom.”

Završna Biblianderova napomena o predstavljanju sličnosti dvaju slavenskih jezika, dalmatinskoga i poljskoga, odnosi se na višejezični katalog katoličkih molitava

⁵⁸ Bibliander, *De ratione*, 9.

⁵⁹ Bibliander, *De ratione*, 10.

⁶⁰ Biblianderov jezični repertorij sadržava bilješke o sljedećim jezicima s latinskim nazivom: *Ebraica lingua, Chaldaica, Arabica, Aethiopica, Armenica, Graeca, Turcica, Tartarica, Persica, Hungarica, Samaritana lingua, Rutenicus sermo, Lithuanorum lingua, Prutenorum sermo, Sclavenica lingua, Serviana et Bosnaniensis lingua, Dalmatica lingua, Germanica et Gothica lingua, Latina lingua, Chanaanica lingua*.

⁶¹ Bibliander, *De ratione*, 13–14: *Collige quod linguagium Slavorum amplissimum est et diffusum, plurimas terras possidens. Veluti sunt Servii, Mysii, Rasci seu Bulgari, Bosnenses Turco hac tempestate subiugati. Veluti sunt Dalmatae, Croatae, Pannonii, Sclavi, Carni, Bohemi, Moravi, Slezitae, Poloni maiores & minores, Mazovitae, Pomerani, Cassubitae, Sarbi, Ruteni, Moscovitae. [...] Videri possem officio functus enumerando idiomata linguae Sclavonicae. Ad quam seriem gentium et populorum pertinent Sorabi, qui nisi fallor, hodie Servii dicuntur et Bessi, qui Bosnanienses et Dalmatae et Illyrici.*

⁶² Bibliander, *De ratione*, 15.

⁶³ Biblianderova napomena o dvama jezicima vjerojatno se odnosi na prethodnu bilješku *Serviana et Bosnaniensis litteratura et lingua* u kojoj se također spominje “Jeronimovo ili dalmatinsko pismo” i jezik koji je bio zajednički Panoncima, Ilirima, Dalmatincima i Mižanima. Nedosljednost proizlazi iz autorova citiranja drugih izvora. U ovome je slučaju riječ o bilješci koju je vjerojatno preuzeo iz spisa Guillaumea Postela *Linguarum duodecim characteribus differentium alphabetum* (1538.), što potvrđuju odlomci gotovo identičnoga sadržaja u Postelovim poglavljima *De Tzerviana Poznaniave* (O srpskome i bosanskome jeziku) i *De lingua Hieronymiana seu Dalmatarum aut Illyriorum*.

Očenaš – *Precandi formula Christiana (Graeca, Latina, Italica, Gallica, Hispanica, Germanica, Islandica, Anglica, Polonica, Illyrica, Ebraica, Chaldaica, Arabica, Armenica, Latina)*⁶⁴ i *Apostolsko vjerovanje – Symbolum Apostolorum ([lingua] Germanica, Illyrica, Latina, Graeca)*⁶⁵. Pod nazivom ilirski predstavljen je hrvatski tekst Očenaša, isti tekst koji Gesner citira radi usporednoga prikaza slavenskih jezika, a koji je preuzet iz predloška Bartola Đurđevića. Tu pretpostavku potvrđuju podudarna leksička obilježja teksta Očenaša (npr. *nepeliai nats u napajt* [ne peljaj nas u napast]), a dodatno utvrđuju i ona morfološka, zabilježena i u Đurđevićevu i u Biblianderovu tekstu Vjerovanja (npr. *Iefuſſa Kristuſſa* [Jezuša Kristuša]).⁶⁶

Na ovome primjeru saznajemo da je Bibliander bio taj koji je tekst katoličkih molitava uveo u renesansno-humanističke jezične opise i da je Conrad Gesner od njega preuzeo isti model primijenivši ga u svome kontrastivnom jezikoslovnom repertoriju. U tome smislu valja istaknuti da Gesner tekst Očenaša donosi prema Biblianderovu, a ne Đurđevićevu izdanju ponavljajući ista, vjerojatno tipografska, odstupanja od izvornoga predloška (*kralyeufs, odcufcia* umjesto *kralyeufftuo, odpuſcianam*).

Spomenutim latinskim izvorima, u kojima su unutar opisa slavenskih jezika potvrđene i bilješke o hrvatskome jeziku i pismu, prethodi znameniti traktat francuskoga lingvista Guillaumea Postela (1501. – 1581.) kojega Bibliander riječima *ita scribit Postellus* “tako piše Postel”⁶⁷ citira kao izvor podatka o takozvanome Jeronimovu ili dalmatinskome pismu.

Bilješke Guillaumea Postela (1501. – 1581.)

Šest godina prije Đurđevićeve knjige 1538. godine u Parizu je objavljena studija Guillaumea Postela o dvanaest različitih pisama i jezika (*Linguarum duodecim characteribus differentium alphabetum*⁶⁸) u kojoj se nakon uvodnoga teksta donosi abecedni niz grafema za svaki od predstavljenih jezika⁶⁹. Na taj je način u ovoj knjizi od hrvat-

⁶⁴ Bibliander, *De ratione*, 232-235.

⁶⁵ Bibliander, *De ratione*, 229-232.

⁶⁶ Navedena jezična obilježja korespondiraju s pretpostavkom da je Đurđevićev organski govor bio kajkavski (s obzirom na to da se kao mjesto njegova podrijetla navodi Mala Mlaka u Turopolju). S druge strane, oblici kao što su npr. *divo* ili *viruyu* mogu upućivati na utjecaj jezika glagoljaša, odnosno glagoljskih tekstova u kojima je potvrđeno čakavsko-crkvenoslavensko interferiranje odnosno kajkavsko naslojavljanje (usp. Stjepan Damjanović, *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1984). Ta bi okolnost mogla govoriti u prilog pretpostavci o pokušajima formiranja jedinstvenoga hrvatskoga jezika u 16. stoljeću, no za utemeljene zaključke o toj temi potrebno je provesti zasebno istraživanje.

⁶⁷ Bibliander, *De ratione*, 14.

⁶⁸ Guillaume Postel, *Linguarum duodecim characteribus differentium alphabetum: introductio ac legendi modus, longe facillimus, linguarum nomina sequens proxime pagella offeret* (Parisiis: apud Dionysium Lescuier, 1538). U ovome se radu mjesto citata navodi prema numeraciji digitalnoga izdanja dostupnoga na mrežnoj stranici <http://www.europeana.eu/portal/hr/record/9200365>.

⁶⁹ Postel na početku navodi imena jezika o kojima je riječ u glavnome tekstu: *Linguarum de quibus hic tractatur, nomina. De Hebraica. Chaldaica. Chaldaica recentiore, quam a trasiu fluminis vocant. Samaritana quae prisca Hebraica est. Arabica vel Punica. Indica. Graeca. Georgiana. Tzerviana. Hieronymiana vel Illyrica. Armenica. Latina.*

Alphabetum Hieronymianum seu Dalmaticum, aut Illiricum. Literæ. 32:	
ΑΒ ΓΔ ΕΖ ΗΘ ΙΚ ΛΜ ΝΞ ΟΡ ΠΣ ΤΥ ΦΧ ΨΩ	Al a.ab Armenis inuersum. vidi v conf. vr. vt.
Β Γ Δ Ε Ζ Η Θ Ι Κ Λ Μ Ν Ξ Ο Ρ Π Σ Τ Υ Φ Χ Ψ Ω	buchi. b.br.bo.br.ab Armenis.
Γ Δ Ε Ζ Η Θ Ι Κ Λ Μ Ν Ξ Ο Ρ Π Σ Τ Υ Φ Χ Ψ Ω	glagoia g.gd.go.a Græcis.
Δ Ε Ζ Η Θ Ι Κ Λ Μ Ν Ξ Ο Ρ Π Σ Τ Υ Φ Χ Ψ Ω	dobro d. a Græcis.
Ε Ζ Η Θ Ι Κ Λ Μ Ν Ξ Ο Ρ Π Σ Τ Υ Φ Χ Ψ Ω	iest e a Græcis.
Ζ Η Θ Ι Κ Λ Μ Ν Ξ Ο Ρ Π Σ Τ Υ Φ Χ Ψ Ω	exiuit x
Η Θ Ι Κ Λ Μ Ν Ξ Ο Ρ Π Σ Τ Υ Φ Χ Ψ Ω	zielo z
Θ Ι Κ Λ Μ Ν Ξ Ο Ρ Π Σ Τ Υ Φ Χ Ψ Ω	zziema tz
Ι Κ Λ Μ Ν Ξ Ο Ρ Π Σ Τ Υ Φ Χ Ψ Ω	isse ige numerus est nō litera.
Κ Λ Μ Ν Ξ Ο Ρ Π Σ Τ Υ Φ Χ Ψ Ω	i i vocalis.
Λ Μ Ν Ξ Ο Ρ Π Σ Τ Υ Φ Χ Ψ Ω	ige i consonans.
Μ Ν Ξ Ο Ρ Π Σ Τ Υ Φ Χ Ψ Ω	caco k.ko.
Ν Ξ Ο Ρ Π Σ Τ Υ Φ Χ Ψ Ω	luidi.l.a Græcis.
Ξ Ο Ρ Π Σ Τ Υ Φ Χ Ψ Ω	mis lite.m.a Græcis.
Ο Ρ Π Σ Τ Υ Φ Χ Ψ Ω	nas.n.no.
Ρ Π Σ Τ Υ Φ Χ Ψ Ω	on o
Π Σ Τ Υ Φ Χ Ψ Ω	pocoe p.p.po.a Græcis.
Σ Τ Υ Φ Χ Ψ Ω	reci r
Τ Υ Φ Χ Ψ Ω	flouo f
Υ Φ Χ Ψ Ω	terdo t.tb.tu.
Φ Χ Ψ Ω	huch.y.vel.vt
Χ Ψ Ω	phert ph.a Græcis.
Ψ Ω	chier ch.cho.
Ω	oto o mega.
	schia t.c Tuscan. vel sch. abhebra
	ci cco
	cierph
	scia
	ier
	iet
	ias.

Guillaume Postel, *Linguarum duodecim characteribus differentium alphabetum* (1538.)

skih pisama predstavljena bosančica u poglavlju “o srpskom i bosanskom jeziku” (*De Tzerviana Poznaniave [lingua]*)⁷⁰ i glagoljica u poglavlju “o Jeronimovu jeziku odnosno jeziku Dalmatinaca ili Ilira” (*De lingua Hieronymiana seu Dalmatarum aut Illyriorum*).⁷¹

Jeronim je, ističe Postel, ova slova izmislio za svoje suzemljake (*suis conterraneis hos reperit characteres Hieronymus*), a na tome im je pismu ostavio i čitav Stari i Novi zavjet preveden na njihov idiom (*quibus etiam ipsis totam legem vetus et novum instrumentum traductam illorum idiomate scriptam reliquit*). Ta Postelova bilješka dovodi njegov tekst u vezu s Đurđevićevom napomenom o pismu Hrvata, čija se slova “oblikom dosta razlikuju od drugih”, te općim mjestom renesansno-humanističkih jezičnih repertorija, legendi o Jeronimu kao autoru glagoljice i prevoditelju Svetoga pisma na “dalmatinski jezik”, koja je zabilježena i u Biblianderovu i u Gesnerovu opisu slavenskih jezika.

Zaključak

Provedeno je istraživanje latinskih izvora pokazalo da je hrvatski kao jedan od europskih jezika, pod latinskim imenom *lingua Illyrica, Sclavonica* ili *Dalmatica*, bio uključen u šesnaestostoljetne opise slavenskih jezika bilješkama o njegovim govornicima i primjerima uporabe. Glotonimom *Illyrica* i *Sclavonica lingua* bilo je uobičajeno imenovati bilo koji od slavenskih jezika pa tako i hrvatski, što je i potvrđeno u Gesnerovu određivanju hrvatske inačice Očenaša latinskim naslovom *oratio Dominica Illyrice vel Sclavonice* kao razlikovnim u odnosu na *Polonice* i *sermone Bohemico*, kao i Biblianderovim kontrastivnim determiniranjem istoga teksta nadnaslovom *Precandi formula Christiana – Polonica* i *Illyrica*. S druge strane, glotonim *lingua Dalmatica* odnosio se isključivo na hrvatski jezik kao jedan od ilirskih idioma, često u kontekstu legende o svetome Jeronimu kao autoru glagoljice i prevoditelju Svetoga pisma na jezik svojih suzemljaka. Konačno, uobičajenu praksu renesansnih jezikoslovaca da u svojim djelima objavljuju višejezični tekst katoličke molitve kao uzorak za identifikaciju i usporedbu europskih jezika reproducirao je nekoliko desetljeća kasnije i Faust Vrančić, autor prvoga rječnika hrvatskoga odnosno dalmatinskoga jezika, u dodatku naslovljenom *Institutio Christiana*. Navedene činjenice pokazuju da su bilješke o hrvatskome jeziku i pismu međusobno razmjenjivali i u svojim jezičnim repertorijima diljem Europe objavljivali sudionici ranonovovjekovne zajednice *res publica litteraria*. U tome je pogledu hrvatski jezik u učenim krugovima renesansnih humanista imao ravnopravan status među europskim jezicima i prije nego što su u Rimu, Veneciji i Anconi objavljeni njegovi prvi jezikoslovni opisi, Kašićeva gramatika te Vrančićev i Mikaljin rječnik.

⁷⁰ Postel, *Linguarum duodecim alphabetum*, 57.

⁷¹ Postel, *Linguarum duodecim alphabetum*, 60.

Objavljeni izvori

Bibliander, Theodorus. *De ratione communi omnium linguarum et litterarum commentarius Theodori Bibliandri cui adnexa est compendiaria explicatio doctrinae recte beateque vivendi et religionis omnium gentium atque populorum, quam argumentum hoc postulare videbatur*. Tiguri: apud Christoph Frosch, 1548.

Đurđević, Bartol. *De afflictione tam captivorum quam etiam sub Turcae tributo viventium Christianorum, cum figuris clare exprimentibus. Similiter de ritu deque caeremoniis domi, militiaeque ab ea gente usurpatis. Additis nonnullis lectu dignis, linguarum Sclavonicae et Turcicae, cum interpretatione Latina, libellus*. In veteri Vangionum Vormatia: excudebat Gregorius Comiander, 1545.

Gesner, Conrad. *Mithridates. De differentiis linguarum tum veterum tum quae hodie apud diversas nationes in toto orbe terrarum in usu sunt*. Tiguri: excudebat Froschoverus, 1555.

Kašić, Bartol. *Osnove ilirskoga jezika u dvije knjige*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2002.

Mikalja, Jakov. *Blago jezika slovinskoga (1649./1651.). Transkripcija i leksikografska interpretacija*. Priredila Darija Gabrić-Bagarić. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2011.

Postel, Guillaume. *Linguarum duodecim characteribus differentium alphabetum: introductio ac legendi modus, longe facillimus, linguarum nomina sequens proxime pagella offeret*. Parisiis: apud Dionysium Lescurier, 1538.

Vrančić, Faust. *Rječnik pet najuglednijih evropskih jezika: latinskog, talijanskog, njemačkog, hrvatskog i mađarskog*. Zagreb: Liber, 1971.

Literatura

Blažević, Zrinka. "Discourse of Alterity – Ottomanism in the Works of Bartol Đurđević". U: *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium 1500-1800. Approaching the "Other" on the Borderlands. Eastern Adriatic and Beyond*, uredili Egidio Ivetić i Drago Rokсандić, 45-59. Padova: Cleup, 2007.

Blažević, Zrinka. *Iilirizam prije ilirizma*. Zagreb: Golden marketing i Narodne novine, 2008.

Blažević, Zrinka. "Faust Vrančić (1551. – 1617.) i intelektualna kultura njegova doba". *Povijesni prilozi* 36 (2017), br. 52: 53-66.

Blažević, Zrinka. "Dalmatinski sarmatizam' Fausta Vrančića (1551.-1617.) – paradigmatski model humanističke kulturne translacije". U: *Faust Vrančić i njegovo doba. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenoga skupa održanog u povodu 400. obljetnice objavljivanja Novih strojeva Fausta Vrančića. Vodice-Šibenik, 22.-23. rujna 2015.*, uredili Marijana Borić, Zrinka Blažević i Bojan Marotti, 129-142. Prvić Luka: Memorijalni centar "Faust Vrančić", 2018.

Colombat, Bernard. "L'horizon de retrospection du Mithridate de Conrad Gesner (1555)". U: *History of Linguistics 2005: Selected Papers from the Tenth International Conference*

on the History of the Language Sciences (ICHOLS X), uredio Douglas A. Kibbee, 89-102. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing, 1997.

Colombat, Bernard; **Peters**, Manfred, ur. *Conrad Gesner: Mithridate / Mithridates (1555)*. Genève: Librairie Droz, 2009.

Considine, John. *Small Dictionaries and Curiosity. Lexicography and Fieldwork in Post-Medieval Europe*. Oxford University Press, 2017.

Damjanović, Stjepan. *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1984.

Dukić, Davor. *Sultanova djeca: predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*. Zadar: Thema, 2004.

Filipović, Rudolf. "The Beginnings of Lexicography in Croatia". U: *The History of Lexicography. Papers from the Dictionary Research Centre Seminar at Exeter, March 1986*, uredio R.R.K. Hartmann, 65-74. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 1986.

Goeing, Anja-Silvia. "Establishing modes of learning. Old and new Hebrew grammars in the 16th century". U: *Scholarly Knowledge: Textbooks in Early Modern Europe*, uredili Emidio Campi, Simone De Angelis, Anja-Silvia Goeing i Anthony Grafton, 157-182. Genève: Librairie Droz, 2008.

Horvat, Vladimir. "Četiri stoljeća od početka visokoškolske nastave hrvatskoga jezika". *Jezik* 48 (2001), br. 1: 1-10.

Höfert, Almut. "Bartholomaeo Georgius". U: *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History. Volume 7. Central and Eastern Europe, Asia, Africa and South America 1500–1900*, uredili David Thomas i John Chesworth, 321-338. Leiden; Boston: Brill, 2017.

Jembrih, Alojzije. "Bartol Jurjević ili još o njegovu prezimenu". *Hrvatsko zagorje: časopis za kulturu* 16 (2010), br. 1-2: 251-254.

Law, Viven. *The History of Linguistics in Europe. From Plato to 1600*. Cambridge University Press, 2003.

Leu, Urs; **Keller**, Raffael; **Weidmann**, Sandra. *Conrad Gesner's Private Library*. Leiden / Boston: Brill, 2008.

Matasović, Ranko. "Hrvatski jezik i drugi europski jezici u 16. stoljeću". U: *Povijest hrvatskoga jezika. 2. knjiga: 16. stoljeće*, uredili Ante Bičanić, Radoslav Katičić i Josip Lisac, 461-481. Zagreb: Croatica, 2011.

Metcalf, George J. *On Language Diversity and Relationship from Bibliander to Adeling*. Uredili Toon Van Hal i Raf Van Rooy. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2013.

Schwarzwald, Jürgen. "Bartol Đurđević. Bibliografija izdanja 1544. – 1686.". *Croatica bibliografije* 6 (1980), br. 27: 5-78.

Vončina, Josip. "Vrančićev rječnik". *Filologija* 9 (1980): 7-36.

Sanja Perić Gavrančić*

***Sic etiam Croati* – Notes on the Croatian Language in the Linguistic Repertoires of Renaissance Humanists**

Summary

It is commonly believed that the appearance of the multilingual dictionaries of Vrančić and Mikalja as well as Kašić's grammar ensured the legitimacy of the Croatian language among other European languages. However, some publications compiled by 16th century European linguists show that the Croatian language had already acquired this status within the scholarly and scientific network of learned men – the *res publica litteraria*. This paper presents several 16th century European scholars who shared information on the Croatian language and published it in their treatises: the French humanist Guillaume Postel (*Linguarum duodecim characteribus differentium alphabetum*, 1538, Paris), the Swiss linguist Theodor Bibliander (*De ratione communi omnium linguarum et litterarum commentarius*, 1548, Zurich), and the Swiss scholar Conrad Gessner (*Mithridates sive de differentiis linguarum tum veterum tum quae hodie apud diversas nationes in toto orbe terrarum in usu sunt*, 1555, Zurich). The eminent Croatian Latinist Bartol Đurđević also contributed to the beginnings of Renaissance linguistics with his book describing the suffering of Christians in Turkish captivity and in Turkish-occupied Europe – *De afflictione tam captivorum quam etiam sub Turcae tributo viventium Christianorum* (1544). Although his work was not essentially linguistically oriented, Đurđević provided some linguistic material to show how greatly the Croatian language (the so-called *lingua Sclavonica*) differed from Turkish. He supplemented his book with a Croatian-Latin glossary and the Croatian version of the Lord's Prayer, which is also quoted in Bibliander's and Gessner's studies of different European languages as a sample text for the Illyrian language.

Keywords: Renaissance linguistics, Illyrian language, Bartol Đurđević, Conrad Gessner, Theodor Bibliander, Guillaume Postel, Lord's Prayer in 16th century Croatian

---

* Sanja Perić Gavrančić, Institute of Croatian Language and Linguistics, Republike Austrije 16, 10000 Zagreb, Croatia, E-mail: speric@ihjj.hr